

13.

Den »østlige« eller »vestlige« vej?

En legalistisk og parlamentarisk reformstrategi. En fredelig overgang til socialisme. Ukrænkelige demokratiske menneskerettigheder. Ret til partidannelse. Omgåelse af proletariats diktatur.

Betød alle disse øjensynlige hensigter og flere til at en form for pluralistisk politisk demokrati ville have hersket i et socialistisk Danmark hvis DKP's socialismevisioner fra befrielsesårene var blevet realiseret som *tænkt*? Det kan i sagens natur ikke afgøres. Men undersøgelsen understøtter dog ikke en generel og ofte fremsat historisk dom over DKP som værende slet og ret antidemokratisk i befrielsesårene.⁶²⁰ Det kan næppe ganske afvises at disse års bekendelser til landets demokratiske landvindinger og grundlæggende frihedsrettigheder byggede på reelle anskuelser, som man også *ønskede* skulle gøre sig gældende under en dansk socialisme.

Bl.a. nazismens, krigens og besættelsens demokratiske virkningshistorie havde – trods alt – trukket i denne retning. Før og ikke mindst under krigen havde DKP på godt og ondt erfaret det borgerlige demokrati. Som markant og positiv kontrast til nazismen – men også som et demokrati der kunne behandle flygtninge fra selv samme nazisme hensynsløst, og som under besættelsesvilkår kunne bryde grundloven og forbyde, forfølge og indespærre kommunisterne. Både nazismens voldsregime og hvad DKP så som nazi-følgagtige elementer i det danske samfund og statsapparat accentuerede utvivlsomt et i forvejen kritisk kommunistisk syn på det grundtvigske »Frihed for Loke såvel som for Thor«. Overfor aktiv antidemokratisk virksomhed i ord eller handling havde man ret til at anvende midler

som forbud og straf, lød et centralt kommunistisk budskab derfor i de første efterkrigsårs store offentlige demokratidebat. Overfor falskspillere behøvede man ikke overholde demokratiets almindelige spilleregler, som den kommunistiske filosofi-professor Jørgen Jørgensen fremførte.

Med andre ord: For at beskytte demokratiet kunne det være nødvendigt og rigtigt at indskrænke det. Et synspunkt som de danske kommunister langt fra stod alene med dengang. Og et synspunkt som vel netop under indtryk af vældige voldsanslag og truende farer let får grobund og medvind. Også i dag står spørgsmålet om demokratiets forholdsregler mod dets fjender centralt, i forbindelse med Vestens såkaldte »krig mod terror« efter 11. september 2001. Og det er bemærkelsesværdigt at Jørgen Jørgensens principielle opfattelse her gentages af vestlige politiske kræfter der langt fra er rundet af partikommunistisk tradition. I bogens første del er nævnt hvorledes tidligere udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen i 2004 mente at man i en periode måtte træde nogle af »vores basale rettigheder under fode for netop at beskytte dem.« Terrorister havde nemlig angrebet »demokrati, frihed, retsstaten, menneske- og minoritetsrettigheder. I dag er vi selv nødt til i en periode at gå på kompromis med disse værdier for at kunne forsvare dem. I givne situationer må vi bryde nogle af de regler, vi ellers værner om.«

Nu udgør hele spørgsmålet om demokratiets stilling til dets aktive fjender utvivlsomt et evigt dilemma, og et universelt »korrekt« demokratisk svar herpå kan næppe gives. Efter min personlige opfattelse er Jørgen Jørgensens og Uffe Ellemann-Jensens her gengivne tankegange dog både principielt og i deres konsekvens yderst betænkelige, uanset intentionerne. Ideer om at almindelige retsregler må brydes i ekstraordinære situationer har vel således lettet vejen for nutidens foruroligende tendenser til torturaccept i forbindelse med »krigen mod terror«. ⁶²¹

Og vender vi tilbage til datidens DKP må det vurderes: Hvis

en så generel og fortolkelig programformulering fra *Folkets Vilje Landets Lov* som »Al Modarbejdning af Folkestyret skal være strafbart« havde fået lovkraft, var en dør blevet åbnet der kunne lede til magtmisbrug og arbitrær knægtelse af frihedsrettigheder i det selv samme demokrati som forholdsreglen skulle beskytte. For selvom kommunisterne sandsynligvis primært havde nazisme og fascisme i tankerne når man i disse år talte for at forbyde antidemokratisk aktivitet, så havde kritikere en meget væsentlig pointe når de spurgte: Hvilke fortalere for hvilke angiveligt udemokratiske opfattelser kunne i øvrigt blive udråbt som demokratiets fjender, hvis kommunisternes synspunkt her fik flertalsmagt?

Men DKP's lære af nazismen, krigen og besættelsestiden var langt fra kun at demokratiets fjender måtte holdes nede. Kommunisterne var bevidste om at befolkningen med ubehag havde gennemlevet besættelsens ufrihed, og selv havde man meget direkte følt hvad fravær af politiske frihedsrettigheder betød. Således anførte Mogens Fog i februar 1943 (hvor dogmet om proletarietets diktatur stadig stod uantastet) den tyske undertrykkelse af tale-, møde- og trykkefrihed som et argument for at DKP gik ind for åndsfrihed og »den frie kritik« under et dansk proletarietets diktatur.

Desuden mente kommunisterne, ikke uberettiget, at man i 1930'erne havde advaret mod nazismen, at man under besættelsen havde kæmpet for og medvirket til demokratiets redning, og at man derefter havde deltaget loyalt i befrielsesregeringen der reetablerede det forfatningsmæssige demokrati. Også disse erfaringer fik betydning for en styrkelse af fremtrædende kommunisters demokratiske livssyn, for et øget fokus på demokratiets frihedsdimension ved siden af det fortsat fundamentale krav om realisering af dets lighedsdimension.

Inger Merete Nordentoft og Mogens Fog skrev om udviklin-

gen af frie, selvstændige og demokratiske mennesker uden en forud fastlagt livsanskuelse. Mennesker der med Nordentofts ord kunne »tænke frit og selvstændigt, som kan samarbejde med andre og indordne sig under Helhedens Tarv, som kan udvise Initiativ og tør tage et Ansvar, som kan vise Tolerance over for anderledes tænkende og dog med Mod og Fasthed staa inde for deres egen Overbevisning, ...« Og modstandshelten Fog mobiliserede den klassiske oplysningstænkning i et angreb på gamle autoritære modstandsfæller der efter befrielsen ikke værdsatte »et Folkestyret Lands normale Veje«, men i stedet længtes efter effektivitet og »Handlekraft«. Den slags var udtryk for formynder tanker der slægtede nazismen på, hvorimod demokratiets bærende idé lå i troen på at mennesket i frihed og selvstændighed var tilgængeligt for rationelle argumenter, i troen på »det enkelte Menneskes Evne til selvstændig Tænke«. Så måtte man finde sig i demokratiets langsomme diskussionsform, for det måtte nødvendigvis gå langsommere når man »skal høre alle Meninger og ikke bare udøve et Flertalsdiktatur. Resultaterne maa ofte blive mindre entydige, naar man skal søge at afveje reelle og berettigede Interesses modsætninger mod hinanden og derfor naa et Kompromis i Stedet for en ensidig Beslutning.«

Det er klart at dette varme kommunistiske forsvar for samtalen, forhandlingen og kompromiset indenfor dansk folkestyre ikke harmonerede med partiets stadige og fulde støtte til Stalins Sovjetunion og udviklingstendenserne i Østeuropa. Når forsvaret alligevel kan opfattes som alvorligt ment, skyldes det at DKP i disse år lagde stor vægt på at understrege Sovjetunionens og Danmarks meget forskellige politiske og sociale forudsætninger for demokratisk udvikling. Oktoberrevolutionen skete i et politisk og socialt stærkt tilbagestående og feudalt land, og kun sådanne og andre ikke tilstræbte omstændigheder havde medført etpartisystemet i Sovjetunionen. Men i Danmark

havde folket »nu i 100 Aar haft et virkeligt Parlament« med »Traditioner, hele Folket sætter højt«, pointerede et kommunistisk studiekredsmateriale i 1944. Og Aage la Cour erindrede senere hvorledes han som dansk kommunist rejste rundt i det ødelagte Østeuropa efter krigen, og godtog at som forholdene var dér, kunne demokrati efter danske normer ikke forventes. Hvorimod de danske kommunisters nationale udgangspunkt var »et helt andet med en grundfæstet demokratisk tradition gennem mange år«, hvorfor la Cour havde troet og håbet på en dansk socialisme indenfor demokratiske rammer.

Netop en sådan vision om en dansk og demokratisk socialisme endte med at blive klart programsat ved SF's dannelse ovenpå partikampen i DKP. Og undersøgelsen har da også sandsynliggjort at udviklingen i DKP 1943-47 rummede væsentlige kim til det nye SF, at der var vigtige idémæssige sammenhænge og forbindelser imellem kommunistiske positioner og strømninger i befrielsesårene og det kommunistiske opbrud 1956-58. Og at der altså således var tale om reelle demokratiske bevægelser og nyorienteringer i DKP i de sidste krigsår og første efterkrigsår, snarere end om tom retorik eller gusten vildledning.

Autoritative tilkendegivelser i befrielsesårene pointerede:

- at Sovjetunionens politiske struktur skyldtes landets tilbageblevne materielle og politiske udgangspunkt;
- at en lignende struktur og et proletariatets diktatur ikke var påkrævet og ønskværdigt i det demokratisk udviklede vest-europæiske Danmark;
- at danske kommunister derfor ønskede at bygge socialismen i henhold til Danmarks og ikke Sovjetunionens politiske struktur, demokratiske traditioner og forudsætninger.

I disse pointeringer lå der en erkendelseskerne i slægt med de erkendelser som var forudsætningen for det italienske, spanske og franske kommunistpartis eurokommunisme i 1970'erne.

Og en erkendelseskerne som pegede frem mod 1950'ernes partistrid i DKP og det unge »eurokommunistiske« SF.



Men at den afgørende partistrid endnu ventede forude, indikerer også at en form for demokratisk socialisme med afsæt i befrielsesårenes demokratiforsikringer og legalistiske reformstrategi absolut *ikke* ville have været nogen sikret og afgjort sag. For nok havde ledende kommunister indset de betydningsfulde forskelle mellem danske og sovjetiske demokratiforudsætninger og -muligheder. Og ønskede at agere herefter. Men man havde ikke forstået magtens basalt udemokratiske fundering i Sovjetverdenen. Og respekten for og loyalitetshensynet til netop denne magt – kombineret med at de nye demokratiske åbninger ikke var gennemdiskuterede, modnede og grundfæstede i partiet – kunne stadig påvirke udslagsgivende kommunistiske ledelseslag til ideologisk kursændring og retræte.

Det internationale koldkrigsomsving indledte således en kursændring i DKP. Og som koldkrigen for alvor frøs vandene til, bevægede kommunister som Gelius Lund og Mogens Fog sig i stigende grad væk fra hinanden. Allerede i februar 1948 kritiserede Lund på et møde i DKP's kulturudvalg direkte Fog for at være for afvisende overfor Sovjetunionen.⁶²² Senere samme år kom de op at toppes om forskningens kår og betingelser i Sovjetunionen, med afsæt i den sovjetiske partiledelses eksklusive blåstempling af Trofim Lysenkos arvebiologiske tese om nedarvning af erhvervede egenskaber. Hvor Lund, med partiledelsens opbakning, argumenterede for det fornuftige i at »Sovjetunionens erfaringsrige kommunistiske parti« traf afgørelser i videnskabelige diskussioner, hævdede Fog sammen med andre kommunistiske intellektuelle at der også i Sovjetunionen måtte gives plads til helt fri forskning. Man måtte ikke »give en retning fortrin for en anden, fordi den bedre svarer til marxis-

men«, som Fog erklærede på centralkomitemødet i september 1948.⁶²³

Et egentligt opgør kom det imidlertid først til i forbindelse med opstanden i Ungarn i efteråret 1956. Sovjetlederen Nikita Khrusjtjovs afsløringer på SUKP's 20. partikongres i februar samme år om Stalin-tidens terror havde allerede medført både forfærdelse og rådvildhed, skepsis og uenighed i det danske kommunistparti. I juni formåede forretningsudvalget dog at udsende et diskussionsoplæg hvori afsløringerne kaldtes »en bitter erkendelse for alle kommunister«. Og man erklærede at DKP for ensidigt havde fremhævet de positive træk ved livet i de socialistiske lande og ukritisk havde overført »visse« vurderinger fra disse lande på danske forhold. Den igangsatte partidiskussion burde derfor føre til en stærkere fremhævelse af de demokratiske garantier i de danske kommunisters program, samt resultere i en demokratisering af partilivet (»den demokratiske centralismes principper« måtte tilpasses danske forhold).⁶²⁴

Oprøret i Budapest i oktober skabte fornyet forvirring, uro og protest i DKP. Den 29. oktober opfordrede *Land og Folk* »indtrængende« læserne til at støtte Ungarnsindsamlingen, som Røde Kors havde iværksat et par dage før. Og næste dag vedtog partiets forretningsudvalg med ti stemmer mod to (Aksel Larsen var bortrejst) en bemærkelsesværdig kritisk udtalelse som fastslog, »at ethvert folk må have ret og mulighed for ved egne kræfter og i fred at bestemme den samfundsorden, som det vil leve under. Derfor må vi på det kraftigste beklage, at regeringen i Ungarn i stedet for at forbinde sig med det demokratiske røre i folket og den ungarske arbejderklasse, greb til magtforanstaltninger herunder påkaldelse af hjælp fra de sovjetiske tropper.«⁶²⁵

De sovjetiske tropper trak sig ud af Budapest samme dag som forretningsudvalget vedtog denne udtalelse. Men da sovjettrop-

perne den 4. november atter rykkede ind i den ungarske hovedstad, orienterede partiledelsen sig nu hen imod det synspunkt at Sovjetunionen alt taget i betragtning (i Ungarn som internationalt) havde gjort det nødvendige. Og der udbrød åben strid i DKP, med dannelsen af to fløje med afsæt i spørgsmålet om karakteren af det nye sovjetiske indgreb, og i spørgsmålet om hvilke politiske konklusioner partiet måtte drage af Khrusjtjovs afsløringer og begivenhederne i Ungarn.

Mogens Fog placerede sig på den fløj der ikke mere kunne undskylde undertrykkelse med henvisning til de særlige forudsætninger østpå eller til det lange perspektiv. Der var »sket noget afgørende«, som han skrev i et personligt brev til Aksel Larsen den 13. november. »Jeg kan ikke se bort fra, at vi for første gang ser Sovjetunionen knuse et oprør, som man må være blind, hvis man ikke kan se støttes af et flertal i befolkningen ...« Og samtidig afslørede »oprøret en sådan misrøgt i det hidtidige styre, at man må få tvivl om kommunisternes evne til at lede et samfund, hvor de har magten, mod socialismen, frem mod den materielle og åndelige frigørelsesproces, som vi proklamerer. Der hjælper det ikke at skyde skylden på afdøde Stalin og afdøde Berija.« Alt dette måtte få indgribende betydning for dagens kommunistiske parti, der ikke mere kunne bruge bolsjevikernes organisationsprincipper fra 1917. En partidisciplin der hindrede »en fri meningsudveksling«, var ikke i overensstemmelse med nutidens betingelser.⁶²⁶

Fog var et par måneder før blevet opfordret af Aksel Larsen til officielt at genindtræde i partiet, som han formelt ikke havde været medlem af siden 1941. Fog havde dengang sagt ja, men meddelte nu at han var kommet på andre tanker. Derimod støttede han gerne Aksel Larsens idé om »at skabe et bredt, nationalt, socialistisk parti.« Men så måtte man »begynde nu, og begynde med at kaste alle overleverede fordomme over bord.« For et dansk kommunistisk parti måtte handle i overensstem-

melse med den demokratiske grundopfattelse der herskede i Danmark, påpegede Fog – med en henvisning til et foredrag han havde holdt i foreningen Clarté den 17. oktober, altså før nedkæmpelsen af Ungarnsoprøret.⁶²⁷

I dette foredrag med overskriften *Kommunismen og demokratiet* havde Fog stillet spørgsmålet: Hvorfor er man kommunist? Og havde selv vurderet at man primært blev kommunist ud fra et »retfærdighedssynspunkt«. De mål kommunisterne stræbte imod adskilte sig nemlig ikke »fra dem, det 'liberale demokrati' erklærer sig for tilhængere af: alles lige ret, alles lige adgang til goderne, humaniteten og tolerancen.« Når Fog og andre kommunister derfor fremdeles valgte socialismen med kommunismen som perspektiv, skyldtes det at man stadig anså et sådant samfund som det bedst egnede til at nå disse mål, som »det bedst egnede til at realisere de – i videste forstand – demokratiske rettigheder for hele menneskeheden.« Men socialismen var ikke et dogme: Skulle nye samfundsmæssige udviklinger engang vise sig mere retfærdige, »ja, så må socialismen vige pladsen, ...«⁶²⁸

Og Fog fastslog at afsløringerne af Sovjetregimets forbrydelser havde demonstreret en »afgørende kendsgerning, som aldrig må glemmes igen: At gennemførelsen af en socialistisk samfundsform ikke er nok til at sikre retfærdighedskravet og hindre alvorlige brud på humanitetens love.« At imperialistiske magter også begik grove humanitære overgreb lettede her »ingen byrde fra socialisters skuldre. De forskellige mål er ikke nogen fyldestgørende undskyldning, intet mål berettiger ethvert middel«. Og i øvrigt måtte man erkende at overgreb af den styrke og karakter som man havde set i Sovjetunionen »ikke ville være mulige i borgerlige demokratier af samme udviklingstrin som f.eks. det danske.«⁶²⁹

Kommunisterne måtte således bruge samme moralske målestok overfor øst og vest. Nok havde koldkrigen umuliggjort en

fri og åben dansk kommunistisk stillingtagen til sovjetblokkens politik – »i den kolde krig, og også i den nuværende kolde fred, blev enhver 'afstandtagen' taget til indtægt for en politik, vi i hvert fald ikke ville støtte.« Men herfra var der et spring »til den prompte efterplapring af 'østlige' argumenter, som har været reglen i vestlig kommunistisk presse og tale.«⁶³⁰ Og Fog afsluttede sit foredrag: »Vi kan inspireres og høste erfaring fra vore meningsfæller overalt på jorden. Men vi har vor oprindelse i og lever i vort eget folk. Dets livsform, dets begreber om demokratiets indhold må være bestemmende for, hvorledes vi tolker socialismens og kommunismens idé. Kun ved at holde os dette for øje kan vi vinde gehør for, at det brede, det reelle demokrati er det mål, vi kæmper for.«⁶³¹

Dagen efter Mogens Fogs foredrag bragte *Land og Folk* et fyldigt referat heraf. I det åbne venstreorienterede tidsskrift *Dialog* svarede Gelius Lund ham i december, med en kritik af både Clarté-foredraget og en Fog-artikel i *Frit Danmark* betitlet *Moralen må være verdensfredens egentlige grundlag*.

Gelius Lund undveg det aktuelle Ungarn-spørgsmål, selvom Fog også her havde »uret«. I stedet søgte Lund helt grundlæggende at så tvivl om Fogs marxistiske forståelse: Fog svigtede den *videnskabelige* socialisme, idet han nu havde indtaget et idealistisk standpunkt og ikke et klassestandpunkt – tydeligt illustreret når Fog angav at man blev kommunist ud fra et retfærdighedssynspunkt, og mente »at man *vælger* kommunismen for at realisere sine *ideale* krav.« Men hermed afveg Fog fra Marx. For vel stillede kommunister store moralske krav og lod sig inspirere af retfærdighedsbetragtninger, men sådanne krav og betragtninger *skabte* ikke klassekampen, men opstod derimod på *basis* af denne. Og Lund henviste anerkendende til »den gamle danske socialdemokrat Gustav Bang« der i sin pjece *Den materialistiske Historieopfattelse* havde skrevet: »Socialismens gen-

nemførelse kan ikke være resultat af dens ideelle berettigelse, men kun af dens materielle nødvendighed.«⁶³²

Gelius Lund mistænkte endvidere Fog for at ville give afkald på en socialistisk »revolution« fordi reaktionen ikke fredeligt ville acceptere en sådan og verdensfreden dermed kunne bringes i fare. Men af frygt for revolutionens følger kunne man dog ikke lægge den »i arkiv«, påpegede Lund. I spørgsmålet om revolution fremførte Lund dog også en betragtning som pegede tilbage mod hans og Fogs tidligere fælles positioner, nemlig at »vejene til socialismen tegner sig varierende, at vejen f.eks. i visse lande kan følge fredelige linjer og benytte det eksisterende parlament under omdannelserne.«⁶³³

Endelig var Lund uenig i Fogs kritik af partiets organisationsprincipper, en kritik der igen udsprang af Fogs klasseløse og »individuelle retfærdssynspunkter« som ikke understøttede et primært arbejderklassebaseret »kommunistisk parti, der i kraft af sin funktion står i en kampsituation og skal angive én enkelt bestemt retning for arbejdet ...« Alle medlemmer havde ytringsfrihed inden for partiet. Men man måtte respektere at »flertal var afgørende, og at partiet har lovbestemte organer, hvor dette flertal konstateres.«⁶³⁴

I den offentlige partidiskussion i *Land og Folk* gentog Gelius Lund kort før jul 1956 sin principielle kritik af Fogs positioner. Men her gik han skridtet videre og stemplede nu direkte Fog som revisionist og reformist. Om »Mogens Fogs seneste artikler og taler« hed det: »Indholdsmæssigt er de af samme art som Bernsteins⁶³⁵ omkring århundredskiftet, da socialdemokratiet var ved at gå reformismens vej.« Og Lund afsluttede med en manende advarsel: »Det vil måske virke krænkende på nogle, også blandt vore kammerater, at vi genopfrisker tidligere stridigheder i vor bevægelse og minder om de dengang hævdede betegnelser som reformisme og revisionisme eller blot genkalder Bernsteins navn. Vi er imidlertid omgivet af småbor-

gerlige og borgerlige påvirkninger, som smitter af på os, og som vi må holde os fra livet.«⁶³⁶

Terningerne var kastet. DKP var nu i en afgørende kamp om partiets fremtidige kurs og internationale placering. En kamp som var forbundet med det implicitte og ikke endeligt afgjorte spørgsmål i Poul Henningsens kritisk afventende udsagn fra foråret 1946: at DKP »synes at holde enhver udvej aaben for at naa frem til demokratiet – baade den østlige og den vestlige ...«

Ikke mindst den kolde krigs lejrtenkning havde presset partiet tilbage mod den »østlige« vej. I principerklæringen fra kongressen i 1949 undlod DKP som tidligere nævnt at gentage *Aarhus-programmets* teori om den fredelige overgang til socialismen. På kongressen fastslog Ib Nørlund ganske vist at teorien var rigtig – men programatiske formuleringer herom ville blot skabe »forvirring«. Af Nørlunds senere partihistorie kan man udlede hvad der lå bag. Heri anførte han nemlig atter at *Aarhus-programmets* tese om den fredelige overgang i sig selv havde været korrekt. Men at formuleringerne herom desværre havde medført falske forestillinger om en overgang uden omvæltninger i de klassemæssige magtforhold, »hvilket førte til at dele af partiet f.eks. stod uforstående over for den fredelige, men revolutionære udvikling i Østeuropa, som bragte socialismen sejren.«⁶³⁷

Og hermed gav Ib Nørlund sandsynligvis en væsentlig del af forklaringen på at de første efterkrigsårs åbne danske demokratipositioner blev trængt tilbage. I de første år efter krigen var det øjensynligt muligt at forene disse positioner med fuld støtte til og loyalitet overfor Sovjetunionen og udviklingen i Østeuropa. Men med koldkrigsudviklingen – klarest symboliseret ved »Pragkuppet« – ville positionerne for Nørlund og ligesindede skabe for store kontraster i forhold til den nu mere

afklarede sovjetstøttede virkelighed i øst. Med risiko for påfølgende partiintern uro og uacceptable brud på den proletariske internationalisme (solidariteten og loyaliteten overfor socialismens førsteland).

Ikke desto mindre havde udviklingen frem til koldkrigsomsvinget demonstreret den danske kommunismes også før-leninistiske rødder, dens ikke ubetydelige forståelse for den »vestlige« vejs frihedsrettigheder, dens politisk-demokratiske potentiale. Et potentiale som atter kom helt op til overfladen fra 1956, men nu modnet og lutret af bitre erkendelser om Sovjetmagts karakter.

Befrielsesårenes demokratiske mulighedernes vindue var netop et vindue til *muligheder*. Og udsigten fra vinduet havde gjort indtryk. Gelius Lund følte det nødvendigt at retirere fra udsigten da den proletariske internationalismes loyalitetslogik krævede det. Mogens Fog var anderledes mærket af vinduesudsigten og endte med at springe helt ud i det jomfruelige eurokommunistiske landskab sammen med Aksel Larsen og mange andre danske kommunister. En ny ramme om den ændrede kurs skabtes under navnet Socialistisk Folkeparti, efter at DKP-formanden og hans støtter var blevet organisatorisk udmanøvreret af partiapparatet og kom afgørende i mindretal på DKP's 20. kongres der indledtes den 31. oktober 1958.⁶³⁸

Men havde partikampen udviklet sig anderledes *kunne* en dansk eurokommunisme have taget sine første selvstændige skridt under navnet Danmarks Kommunistiske Parti. Det var umuligt »at forudsige, hvilken retning der vil få majoritet på den kommende kongres«, skrev Mogens Fog så sent som i oktober 1958. Uanset udfaldet fandt han dog at det nu kunne være frugtbart med en spaltning af partiet så flertal og mindretal ikke forblev sammen i en kunstig enhed. Men under alle omstændigheder var det håbet og bestræbelsen hos de centrale nytænkere at partikampen skulle resultere i et reformeret og nyorienteret

DKP, ikke at de selv skulle opstarte et helt nyt parti. Endnu på SF's stiftende landsmøde den 15. februar 1959 understregede Aksel Larsen sine tidligere ord: En tiltrængt fornyelse i dansk politik »burde være kommet fra kommunistisk parti, men den er udeblevet.«⁶³⁹



Noterne til uddraget ses nedenfor (fremhævet)

615 Frits Møller og Holger Bach Sørensen i et diskussionsindlæg i L&F 14.3.1949.

616 L&F 7.3.1949 (Hammarlunds kursivering).

617 Arkiv921/3 Kongresprotokollen 16. partikongres 5.-8.5.1949, heri Ib Nørlands talemanus.: *Indledning Partiprogrammet*; s. 1-23, se specielt s. 5, 14-16, 18f. (citaterne s. 5, 16, 19). Sidehenvisningerne refererer til talemanus.' paginering, ikke protokollens paginering. Marxisme-leninisme: betegnelsen for den dogmatik som Stalin i starten af 1930'erne kanoniserede som den rette ideologiske lære. Hvilke læresætninger der skulle lægges vægt på og hvorledes disse skulle tolkes var der dog senere uenighed og strid om i den partikommunistiske bevægelse – hvilket bl.a. kom åbent til udtryk med den sovjetisk-kinesiske splid fra omkring 1960.

618 *Principerklæring* ses optrykt i *Orientering*, nr. 5, juni 1949 s. 107-115. Det her berørte s. 109-111, citaterne s. 109f.

619 Allerede i august 1947 kan man ane en justering af kursen i dette spørgsmål. I artiklen *Nye Statsformer* (*Tiden* nr. 5, august 1947) skrev Gelius Lund om de spirende statsformer i Østeuropa: »En ny Stat med et nyt Statsapparat er nødvendigt, for at Folket kan begynde Opbygningen af Socialismen.« Stadig var det dog et hovedærinde for Lund at forklare og fastslå, at socialismen kunne opbygges »uden Proletariatets Diktatur. Dette er historisk nyt, ...« Se G.Lund2 generelt, citaterne s. 212, 206.

620 To statements fra danske historikere:

– »DKP var som andre Moskva-loyale kommunistpartier et anti-demokratisk parti ...«. Bent Jensen, se Jensen2 s. 136.

– »Magtovertagelse og magtmonopol var og blev, hvad kommunisterne forbandt med demokrati ...«. Michael Kjeldsen, se Kjeldsen s. 487.

621 USA's kongres forbød i 2005 »forhørsteknikken« waterboarding (simuleret drukning), men forbuddet gjaldt ikke CIA. Ifølge CIA-chef Michael Hayden blev tre terrormistænkte udsat for waterboarding kort efter d. 11. september 2001, jf. Politiken d. 6.11.2007 og www.politiken.dk d. 5.2.2008. I februar 2008 vedtog USA's Senat med snævert flertal en af Repræsentanternes Hus godkendt lovpakke, der bl.a. ville forbyde CIA at benytte waterboarding og andre »udvidede forhørs-metoder«. Men i marts 2008 nedlagde præsident Bush veto mod lov-

forslaget. Jf. www.dr.dk/Nyheder/Udland d. 14.2.2008 (citatet *ibid.*), og www.politiken.dk d. 8.3.2008. Ifølge www.dr.dk/Nyheder/Udland d. 9.8.2007 anklager en fortrolig rapport fra Den Internationale Komite for Røde Kors (ICRC) USA for at have udsat fanger for en behandling der må sidestilles med tortur. Og nordamerikansk militærpersonels mishandling af fanger i Abu Ghraib-fængslet i Irak efter invasionen i 2003 er velkendt. Disse mishandlinger blev genstand for efterforskning, og domme blev afsagt. Tendensen til torturaccept kan observeres indenfor meget forskelligartede vestlige kredse. I en anmeldelse af Philip Bobbitts *Terror and Consent: The Wars for the Twenty-First Century* (2008) beretter Kåre Pedersen i *Information* d. 7.6.2008 hvorledes Bobbitt mener at brug af tortur er »uundgåelig i visse spidssituationer i krigen mod terror. Fejlen er ikke – skriver han [Bobbitt] – at USA i dag bruger tortur til at indhente informationer. Fejlen er, at de gør det i det skjulte og uden lovhjemmel.« (Anmeldelsen af bogens indhold er i øvrigt kun rosende, og anmeldelsen afsluttes med at Bobbitt udnævnes til en af »giganterne, ... «).

622 Thing1 s. 908.

623 Gelius Lund-citatet hentet fra Lunds kronik i L&F 12.9.48 *Debat i Sovjetunionen om arvelighed og ideologi*. Fog-citatet hentet i Arkiv921/73, CK-mødet 18.-19.9.48, mødeprotokollens s. 42. En gruppe kommunistiske intellektuelle (herunder Fog) skrev til partiledelsen i forbindelse med den arvebiologiske diskussion, med anmodning om en mere nuanceret og kritisk holdning til den sovjetiske forskningspolitik som syntes at tilstræbe en ensretning af forskningen til fordel for Lysenkos teorier: »Der er kun et skridt herfra og til et apriorisk pres på de opnåede resultaters fortolkning.« Se Fog2 s. 63.

624 Se Jacobsen1 s. 494-518, citaterne s. 509.

625 Støtteopfordringen til fordel for Ungarnsindsamlingen bragtes på forsiden af *Land og Folk* d. 29.10.1956; udtalelsen fra forretningsudvalget bragtes i *Land og Folk* d. 31.10.1956. Her citeret fra Jacobsen1 s. 521.

626 Fogs brev er her refereret og citeret fra Jacobsen1 s. 531f.

627 *Ibid.* s. 532, samt Fog2 s. 102f.

628 Fog6 s. 6. Mogens Fogs foredrag i Clarté den 17. oktober 1956 under overskriften *Kommunismen og demokratiet* refereredes dagen ef-

ter fyldigt i *Land og Folk*, og hele foredraget optrykkes i november i det åbne venstreorienterede tidsskrift *Dialog* (*Dialog* 7/VI november 1956). Desuden blev foredraget udgivet i 1957 på Dialogs forlag – i pjecen *Kommunismen og Demokratiet* der indeholdt artikler, taler og foredrag af Mogens Fog fra tiden oktober 1956 til januar 1957.

629 Fog6 s. 4.

630 Ibid. s. 8f.

631 Ibid. s. 12.

632 G.Lund3 s. 160-163, citaterne s. 160, 163. Fogs artikel *Moralen må være verdensfredens egentlige grundlag* bragtes i *Frit Danmark* 9/XV, december 1956. Gustav Bangs *Den materialistiske Historieopfattelse* udkom første gang i 1915 som Socialistiske skrifter bind 21 på forlaget Fremad. Ny udgave kom i 1928. Forlaget udgav atter pjecen i 1934 og i 1948.

633 G.Lund3 s. 163-167, citaterne s. 164, 167.

634 Ibid. s. 167f.

635 Eduard Bernstein: tysk socialdemokratisk teoretiker og politiker. Havde i 1880 besøgt Marx og Engels, arbejdede fra 1883 på det tyske socialdemokratis teoretiske tidsskrift, og forsøgte efterhånden at underkaste marxismen en revision på forskellige områder. Bernsteins *revisionisme* blev genstand for en forbitret diskussion, og blev teoretisk forkastet på flere tyske socialdemokratiske kongresser – men i den politiske praksis fik revisionismen ikke desto mindre stigende indflydelse. Når Gelius Lund tænkte specielt på Bernstein i forbindelse med Fogs retfærdighedsbetragtninger, var det sikkert ikke mindst fordi Bernstein netop forkastede den økonomiske determinisme og gjorde det socialistiske ideal til en fordring af *etisk* karakter.

636 Se Gelius Lunds debatindlæg *Om redaktionens behandling af fremmed stof – og om Mogens Fogs artikler – i tillægget »Partidiskussionen«* i *Land og Folk* d. 21.12.1956.

637 Nørlund3 s. 237f. (partihistorien udkom første gang i 1959).

638 Ifølge Kurt Jacobsen modarbejdede langt størstedelen af partiets stærke organisatoriske apparat Aksel Larsen-fløjen. Larsen modtog under partikampen breve fra medlemmer landet over, der berettede om »den hårde kernes« og apparatets metoder i kampen om valg af

kongresdelegerede på de lokale distriktskonferencer. På et brev om forløbet af distriktskonferencen i Indre By Distrikt (København) svarede Aksel Larsen: »Det er ikke medlemmernes, men apparatets kongres«. Se Jacobsen¹ s. 605f.

639 At et andet udfald af partikampen kunne have medført et mere eurokommunistisk præget DKP, har også SF selv senere haft blik for. Således vurderede den mangeårige fremtrædende SF'er Aage Frandsen i sin indledende artikel i SF-bogen *Socialisme på dansk – SF gennem 25 år* (1984): Hvis et regulært brud var udeblevet i 1958, havde det »enten medført, at DKP var gået i retning af det svenske VPK eller at der var blevet dannet et nyt parti uden om DKP og med færre gamle DKP'ere, end det antal, der kom til at stå bag SF.« Se *Socialisme på dansk* s. 8 (min fremhævelse). VPK: I 1967 ændrede det svenske kommunistparti navn til VPK (*Vänsterpartiet Kommunisterna*) – i forbindelse med et internt eurokommunisme-lignende opbrud. — Mogens Fogs anførte bedømmelse af den kommende og afgørende kongres gav han i artikel i *Frit Danmark* 17. årg., nr. 7, 1958, her citeret fra Fog² s. 109. Artiklen er yderligere omtalt i Del III/10, afsnittet *Eurokommunistiske kim til SF?* — Aksel Larsen-citatet stammer fra Larsens beretning på SF's stiftende landsmøde 15.2.59, som optrykt i Kragh s. 75-82, citatet s. 75. Det fremgik klart af Aksel Larsens berømte *memorandum* af 18. juli 1958, i hvilken han udredte hvorledes »dogmatismen og vanetænkningen har forvoldt vort parti stor skade« – at hans ønske var et »**hamskifte**«, ikke et nyt parti. Hvis »vort parti skal opfylde sin mission«, måtte man fjerne det som hindrede folkets opbakning. Man måtte få afgjort »hvilke ændringer der skal til på alle partivirksomhedens områder.« Memorandumet bragtes i *Land og Folk* d. 19. september, efter at *Social-Demokraten* havde bragt uddrag måneden før. Optrykt i Kragh s. 13-35, citaterne s. 29, 34f. Og Aksel Larsen skrev senere (1964), at »selv efter nederlaget på partiapparatets kongres havde jeg ingen plan om at starte et nyt parti.« Her citeret efter Fog² s. 109. Endvidere: SF's mangeårige formand Gert Petersen (aktiv i partikampen og fulgte Aksel Larsen fra DKP til SF) har om Mogens Fog og ligesindede noteret: »Endnu et godt stykke ind i 1958 arbejdede Fog og andre ud fra et håb om at få ændret det kommunistiske partis grundlag«. Se Bredsdorff s. 170.

640 Efteråret 2004 sendte *Sveriges Television* (SVT) to afsnit af TV-